

törekvő egyénisége, akinek a költészet fontosabb volt szinte mindennél: „annyit érek én, amennyit ér a szó / versemben”.

Mészöly Dezső említett könyvében Shakespeare-ről szól – én most Radnótira vonatkozatom: „Mindnyájan olvashatjuk mondatait – mindnyájan szeretnénk hallani a hangját.” Mennyit érne, ha maradt volna versmondásáról, rádió-előadásaiból felvétel!

Jegyzetek

1. LEGKEDVESEBB VERSEM. Móra Kiadó, 1984. Szerkesztette Borbély Sándor.
2. „Miklós szerette előadásait, amelyekből különben költői nyelve is hasznot húzott, így többek közt a Lábadozó szél című kötetének jelzője az egyik szellemes Mészöly-etimológia emlékét őrzi.” Baróti Dezső: KORTÁRS ÚTLEVELÉRE. Szépirodalmi Kiadó, 1977. 148. Mészöly Gedeon későbbi hallgatójaként és a Radnóti-szótár szerkesztőjeként hozzáteszem ehhez, hogy a költő néhány egyéb ki- fejezése is Mészöly nyelvtörténeti fejtegetései- nek hatását mutatja: *madárfi, fecskefi, madárfió, sívó, terebély, támad* (a nap), *elsőfü csikó; a fió* (= fióka) szó Radnóti NAPLÓ-jában (1939. július 23.) is előfordul: „egy hattyú, lassan fehéredő fióival”.
3. Radnóti Miklós: ORPHEUS NYOMÁBAN. (Utószó.) Pharos Kiadó, 1943. 169–170. (Reprint: Bethlen Gábor Könyvkiadó, é. n.)
4. Mészöly Dezső: SHAKESPEARE ÚJ TÜKÖRBEN. Bp., 1972. 127–128.
5. Martinkó András: PETŐFI-SZÓTÁR. *ItK*, 1975. 94.

Baranyai László

NARRÁCIÓK EGY TÉMÁRA

A hetvenes évek elején láttam a MAGASISKOLÁ-t, Gaál István filmjét. Mészöly Miklósról akkor még nem hallottam, így a film alapjául szolgáló írást sem ismertem. A film szikár és lényegretörő volt, érezni lehetett politikai parabola jellegét, de ez szerencsére nem fedte el a primer történetet. Tetszett. Mégis – emlékszem – volt bennem egy szinte felháborodottsággal vegyes értetlenség is: minek kellett a történet – vagy, finomít- suk: a feltárás, a gondolat – érzékeltetésére narrátort alkalmazni? Csak lopja az időt meg a lehetőséget a főhős, a körülötte lévő figurák és a különleges helyszín elől.

Aztán elolvastam az elbeszélést. Meg más Mészöly-írásokat is: AZ ATLÉTA HALÁLÁ-t, a FILM-et és – amiről voltaképpen most beszélni akarok – a SZÁRNYAS LOVAK-at, s ezekben is volt narrátor. Kiknek funkciója többnyire ugyanaz: elmondják, vagy legalábbis kom- mentálják a történetet, együtt élnek a szereplővel-szereplőkkel, de nincs tevőleges ha- tásuk azokra. Nem is törekszenek rá, hogy legyen. Ez persze álságos is lehetne, Mé- szöly megtehetné, hogy miközben keveset árul el adott története narrátoráról, illetve az önmagáról, mi mégis rá figyeljünk, mert sejthető, hogy előbb-utóbb beavatkozik majd a történet bonyolításába... de nem; Mészölyt valóban nem érdekli narrátora.

Nem rá, hanem magára a történetre, illetve a történet háttérére, indítóokaira, a szereplők mozzasztórugóira koncentrál.

(A „narráció” és a „narrátor” kifejezés használata helyett – tudom – helyesebb lenne az elbeszélés, elbeszélő vagy a mesélés, mesélő szavakat alkalmazni. Mégis maradnék az idegenből meghonosodott kifejezésnél, lévén, hogy a magyarok többértelműek, s bizonyos esetekben félrevehetik az olvasót.)

A SZÁRNYAS LOVAK döbbenetes erővel hatott rám, s hatása az újraolvasások során csak nőtt. Elhatároztam, hogy lemásolom. Így próbáltam valamit megfejteni abból a titokból, ami ennek az írásnak a befejezett befejezetlenségében és a főhős, Teleszkai cselekedeteinek kusza determináltságában rejlik. Nem a szerző iránti elkötelezettségemet és odaadásomat kívántam demonstrálni ezzel, hanem használható, a számítógépemben bármikor hozzáférhető, újraolvasható, tanulmányozható munka-pszéudót akartam létrehozni. A másolás – aki csinált már ilyent, tudja – jóval több, mint a szerkesztés vagy a korrigálás, miként az evangélistáknak, a Szentlélek vezetése közben az ember kezét... közelebb jutottam, de nem elég közel. Erre megpróbáltam iskolásan feltérképezni a mézőlyi hatáskeresztvonalakat. Csak mutatóba a számomra legfontosabbak:

- hirtelen váltások, amelyek attól még hirtelenebbnek hatnak, hogy folyamatosan, rávezetés, hangsúlyváltás nélkül következnek,
- finoman eltekert szórend,
- tartózkodó narrativitás,
- enigmatikus szűkszavúság, sőt:
- bizonyos jelentős események, logikai láncszemek szándékosan nem említése,
- az időrend felcserélése.

Nem sokkal jutottam beljebb, a titok titok maradt. Illetve... itt ez az engem oly igen érdeklő narráció... megkísérett az élveboncolás perverz bája: ha a narrátornak tényleg nincs meghatározó szerepe a SZÁRNYAS LOVAK-ban... miért ne lehetne akkor akár ki is dobni onnan?

Úgyhogy kidobtam. Átírtam a novellát, kihagytam a narrátort, az elbeszélésmódot átvettem direkt elbeszélőbe; nem valaki, hanem maga az író adja közre mondandóját.

A novella története röviden a következő:

Egy férfinak, Teleszkainak a lakása meg a szőlőhegyen lévő présháza is közel esik egy fiatalemberéhez – utóbbi a narrátor. Felveszi a szekerére, kimennek a házhoz, ahol egy kádban megdöbbenve fedezi fel a felesége és egy férfi holttestét. Szeretkezés közben fojtotta meg őket a pincelég. Az a – egész végig ki nem mondott, de sejthető – képtelen gondolata támad, hogy a kádat a két halottal leúsztatja a Dunán. Ez lesz az ő barbár bosszú-temetési szertartása. A holttesteket abban az állapotukban rögzíti – szalmával tömi ki a réseket –, amelyben találta őket, s mielőtt a kádat a fiúval, aki mindig segít neki, felküzdenék a szekérre, nekiállnak eltakarítani azt a földomlást, amelyvel egy vihar előző nap zárta el a szurdik kijáratát, s amelyen, ha nem takarítanak el, nem tudnának a szekérral átvergődni. Embertelen munka, egész éjszaka kínlódnak vele. Aztán nekiindulnak. Útközben – már hajnalban – Teleszkai felébreszti a papot, hogy áldaná meg a tetemeteket, az szörnyülködik. Kérnek a Duna-partra, de itt elfogy az erejük, a kádban hozzá sem nyúlhatnak, visszafordulnak, s visszahelyezik oda a kádat, ahol találták. Hazaindulnak.

A fiú a kád felrakásában meg a földomlás eltakarításában segít tevőlegesen Teleszkainak... ez ügyben annyit kellett tennem, hogy a kád felcúsztatását Teleszkaira hagy-

tam, kínlódjon veled egyedül (ez különben még jobban kiemeli munkadűhbe menekülő örületét), a kubikolnivalót pedig a felére csökkentettem, a munka nehézségi foka ettől nem változott.

Íme, két példa az átírástól. Az első egyszerűbb, a második bonyolultabb.

Az eredeti:

„– Egy ilyen vihar megbolondítja a füveket! – mondta, mielőtt kinyitotta volna az ajtót, és beleszagolt a levegőbe. – Még a kulcslyukon is kifúj a szüretszag! – Ez délután háromkor történt. A hegyen át jöttünk, nagy kerülővel, s még nem sejtettük, hogy az omlást nekünk kell eltakarítani.”

Ugyanez beépített narrátor nélkül:

„– Egy ilyen vihar megbolondítja a füveket! – csúszott ki a száján a maga számára is váratlanul, mielőtt kinyitotta volna az ajtót. Beleszagolt a levegőbe. – Még a kulcslyukon is kifúj a szüretszag! – Ez délután háromkor történt. A hegyen át jött, nagy kerülővel, s még nem sejtette, hogy az omlást neki kell eltakarítani.”

Vagy.

Eredeti:

„Amikor este odaheveredett mellém a fűbe, megpróbáltam elképzelni az éjszakát, amit bizonyára együtt fogunk tölteni, bár még nem volt fogalmunk, hogyan. – Szóval akkor ásvunk tovább? – kérdeztem. – Nem kockáztathatjuk a borulást – rázta meg a fejét. Az volna a legnagyobb szegény, ami érhetne bennünket. Ha megdőlne a szekér. De ez nem történhet meg. Úgy kell maradni mindennek, ahogy a gyertyafényben hagytuk. [...] – És ha mégis a Bati-Kereszt felé mennék, amerre jöttünk? – Visszafelé nem mehetünk ugyanazon az úton. Ennyivel tartozunk magunknak. – Miért nem? Te vagy a babonás vagy a lovak? – Nem jól kérdezel – mormogta, s talpát belenyomta a puha túrásba. – A föld alatt sincs békesség. Te meg, látszik, nem tudod, mi az ünnep! – Pedig szerintem itt már föl tudna kapaszkodni a két ló. Csak arra kell vigyázni, hogy ők is meg ne tiporják egymást. – Teleszkai fölállt. – Attól te ne félj! Én már belekalkuláltam a lovakat.”

Narráció nélkül:

„Amikor este leheveredett a fűbe, megpróbálta végiggondolni az éjszakát. – Ásni tovább, nem kockáztatni a borulást. A legnagyobb szegény, ami érhetne, ha megdőlne a szekér. De ez nem történhet meg. Úgy kell maradni mindennek, ahogy a gyertyafényben hagytam. [...] Észre sem vette, vagy ha észrevette is, nem törődött vele, hogy már régóta hangosan gondolkodik. Lassan feltápszkodott, közben megtapogatta maga alatt a földet, mintha attól várna választ. – És ha mégis a Bati-Kereszt felé mennék, amerre jöttem? Itt már föl tudna kapaszkodni a két ló. Csak arra kell vigyázni, ők is meg ne tiporják egymást. Vagy mégse? Visszafelé nem mehetek ugyanazon az úton, ennyivel tartozom magamnak. – A talpát belenyomta a puha túrásba. – Nem mindegy, hogy ki a babonás, én vagy a lovak? A föld alatt sincs békesség. Ha meg ünnep van, azt meg kell ünnepelni!”

Az átdolgozás célja nem új, közreadandó verzió, hanem önmagamra feladatul – izgalmas, élvezetes feladatul – kirótt stílusgyakorlat létrehozása volt. Mivel az eredeti szöveget még akkor is megőriztem, amikor egy-egy része fölöslegessé vált, s bele is csak csínján nyúltam, valahogy fel kellett oldanom a sok belső monológot, el kellett simítanom a kérdések-feleletek staccatóját. Olyasféle megoldásokat voltam kénytelen alkalmazni, mint a „csúszott ki a száján a maga számára is váratlanul, az észre sem vette, vagy ha észrevette is, nem törődött vele, hogy már régóta hangosan gondolkodik”, vagy a „megtapogatta maga alatt a földet, mintha attól várna választ”.

Bekezdésről bekezdésre haladtam, mindvégig úgy éreztem, megfelelek a magamra rótt feladatnak, sikerül elkerülni a szaggatott előadásmódot, valamint a kronologikus szétszabottság útvesztőit. A végén elolvastam, egyben. Nem voltam igazán elégedett az eredménnyel, s nem csak a fent jelzett ügyetlenségek miatt. Valahogy vékonynak, erőtlennek hatott az egész. Nem tudtam konkrét példát mondani, hogy hol rontottam el, egyáltalán, elrontottam-e... végül rádöbbentem: hiányzik a fiú. Hiába, hogy nem volt komoly szerepe, s hogy nélküle is megállt a történet, mégsem ártott, hogy ott volt.

A narrátor és a narráció módja sokféle lehet, egy a közös bennük: az író csak azt mondhatja el, csak azt közölheti velünk, olvasókkal, amit a narrátora tud, tapasztalt vagy gondol. Ámde, mint később megpróbálom kifejteni, ennek a rendszernek is megvannak a hátrányból kovácsolt előnyei.

A prózaírásnak azt a legáltalánosabb módját, melyet a SZÁRNYAS LOVAK átalakításánál alkalmaztam, s amely a figurákat egyes (vagy többes) szám harmadik személyben írja le és szólaltatja meg, isteninek vagy *omnipotens*nek, mindenhatónak szokták nevezni – helytelenül. Nem *omnipotens*, hanem *omniszciens*: mindentudó. Az író azzal, hogy felveszi ezt az attitűdöt, elvileg a mindentudás hatalmának és felelősségének varázsköpenyét is magára ölti. Tudhat hőseinek minden gondolatáról, akár azokról is, amelyek évekkorábban jártak a fejükben, sőt, amelyek csak évek múlva fognak. Tudhat szimultán, a világ más tájain történő eseményekről... isteni mindentudóságában nincs előtte olyan tény, amelyet, ha szükségét látja, elvileg ne adhatna közre. Azért írtam, hogy „elvileg”, mert elképzelhető – mint éppen az én átalakításomnál –, hogy a közreadó korlátozott számú, terjedelmű és minőségű információt közöl csak. (Megtehettem volna például, amit Mészöly nyilván fölöslegesnek ítélt, hogy a fiú meg Teleszkai korábbi kapcsolatáról találok ki s adok közre érdekes szcénákat, de a szerző és a szöveg iránti tiszteletből természetesen nem tettem meg.) Mintha az Isten a tízparancsolatból csak ötöt ismerne, s csak ezeket kérné számon teremtményeitől. Erre a közlésmódra azonban ez a visszafogottság, hacsak nincs a történetben rejlő oka – nem jellemző, sőt zavaró. Ha már isteni magasságból szól hozzánk a szerző – teheti fel a kérdést jogosan az olvasó –, miért nem tud mindenről? Vagy ha tud, miért nem osztja meg velünk?

Annak, hogy az átalakítás után a novella szegényesnek, féloldalasnak tűnik, ez is oka lehet. A megfoghatatlan, számonkérhetetlen hiány.

De felmerül a kérdés: ha ez így van, akkor Mészöly a SZÁRNYAS LOVAK megírása közben miért nem helyezkedett isteni mindentudása magasságába, mint ahogy azt sok egyéb novellájában megtette, miért nem közölt figuráiról több információt velünk?

Elsősorban talán azért, mert ezeket is elégségesnek vélte.

Másodsorban pedig, ha van narrátor, akkor olvasóként nemcsak az eseményre figyelek, hanem – ha csak a tudatom alatt – arra is, hogy miként fogadhatja ezeket ő, aki nyilvánvalóan előbb szembesül velük, mint én. Neki kínosabb és viszolyogtatóbb, mint nekem; én már „feldolgozott” anyagot kapok. Ez a tükröztetés leemel a vállamról az élmény primer elszenvédésének terhét, narrátorunk afféle dramaturgiai prügelknábévá válik. Egyéni felelősségem is csökken, intellektusom nyugodt lelkiismerettel adhatja át magát a rejtett összefüggések feltárásának, az indítóokok megkeresésének. Ha ezt a történetet a tévében látnám, viszolygásom talán meggátolna abban, hogy végignézzem, hogy elviseljem a szeretkezés közben megfulladt hullák látványát, Teleszkai önmegalázó gyötrődését... igen, a narrátor leveszi vállamról a terhet.

A film-MAGASISKOLÁ-ról viszont változatlanul az a véleményem, hogy ott igenis elhagyható lett volna a narrátor. A film más műfaj; multimédia, melyben egymást kiegészítve és támogatva több művészeti ág ötvöződik. A kamera, a vágás, a zene és a sokféle más technikai lehetőség képes lett volna narratív megközelítést adni a történetnek.

Még valami.

Amiként Lilik sólymai, magasan a téma fölé emelkedve, de éber tekintetünket mindvégig a kiszemelt zsákmányra függesztve, megállapíthatjuk, hogy a narratív és mindentudó történettálatás határai egybemosódnak. De ehhez tényleg sólyomszem és megfelelő magasság szükségeltetik. Mert akár egy erre kijelölt személy, akár maga a szerző vállalkozik a történet elregélésére, a mesélő tapasztalata, ha rejtőzködve is, mindenképpen benne rejlik a történetben. Már a történet kiválasztásában is. A non-fiction történetekben is.

Az isteni kívülállóság mese habbal.

A lóláb kibukkanásának legbeszédesebb példája AZ APOSTOLOK CSELEKEDETEI. Pál (korábban: *Saulus*) második római fogsága idején kezdi diktálni titkárának, Lukácsnak. Ráérnek, a fogság csak afféle lakhelyelhagyási tilalom egy minden bizonnyal felmentéssel végződő per befejeztéig. Hogy az akkor még korántsem stabil Egyház ügyeit minél magátólértetődőbb isteni elrendeléseként állítsák be, az omniszciens megközelítést alkalmazzák. Csakhogy váratlan dolog történik: Róma kigyullad, Néro a keresztényeket gyanúsítja (talán nem is alaptalanul), s Pál sejti: ebből sok jó nem sült ki számára. „Közel van már elköltözésem ideje.” (2 TIM. 4,6.) Rákapcsolnak hát, s míg Pál minden bizonnyal utolsó utasításait küldi szerteszét az általa alapított filiálék vezetőinek, Lukács lázas sietséggel fejezi be (csapja össze) a dokumentumot. És hibát vét, árulkodó jelet hagy: minden előzmény nélkül átmegy narrációba. Nézzük csak: „...*Mízia határához érkezve megkísérelték ugyan, hogy Bitíniába menjenek, de Jézus Lelke nem engedte meg nekik. Ezért keresztülvágtak Mízián, és lementek Troászba. Itt egy éjszaka Pálnak látomása volt: egy macedón férfi állt eléje ezzel a kéréssel: Jöjj át Macedóniába, és segíts rajtunk! E jelenés után mindjárt azon voltunk, hogy elinduljunk Macedónia felé...*” (AP.CSEL. 16,7–9.)

Így, ilyen egyszerűen. Először „nekik” meg „keresztülvágtak”, s rögtön utána: „azon voltunk”, „elinduljunk”.

Mészöly tollára való téma: micsoda dráma, micsoda mélység nyílik meg egy szimpla nyelvtani elírás mögött!

A narrációt tehát nem érdemes bolygatni, Mészölyland feltérképezésére más úton kell indulni. Akárcsak Teleszkai, aki mikor – felesége halálos hűtlenségéről még mit sem tudva – konstatálta a földomlást, kerülő úton, a szurdik felső része felől volt kénytelen megközelíteni a birtokát. Hogy miért nem vitte akkor arra a kádat is? Ősi, veleszületett tiltás: *Visszafelé nem mehetünk ugyanazon az úton. Ennyivel tartozunk magunknak.*

Mészölyt annak idején sokan (ez vád volt akkoriban!) Alain Robbe-Grillet-hez hasonlították, s tudom, ő is olvasta, elemezte nagy hírre vergődött francia pályatársa műveit. Kétségtelen, némi hasonlóság felfedezhető közöttük, bár szerintem éppen felszíni hasonlóságuk emeli ki lényegi, ha úgy tetszik, antagonistikus különbözőségüket. Mindketten megkérdőjelezik és rombolják a hagyományos elbeszélés formáit, csakhogy míg Mészölyt a nyersanyag belső térképe érdekli, mögöttes jelentésekre összpontosít, s nem adja alább a megfogalmazhatatlan megfogalmazási kísérleténél, addig RG főként a tárgyakra koncentrál, s újra meg újra átlakozva őket, kerek kis bravúrstükköket hoz létre. A RÉSEK precíz, mozaikszerűen lerakogatott részletei, meg Mészöly alvadt vér-

darabszerűen lehulló történetelemei között csak formai a hasonlóság – mégis elegendő egy vissza nem tuszkolható sanda gyanú kiváltására: Robbe-Grillet-hez hasonlóan Mészöly is labormódszerekkel titrálta ki a látszólag össze nem illő elbeszéléselemek sorrendjét? Másként fogalmazva: a szétszabottság nem spontaneitás, hanem tudatosan alkalmazott írói trükközés eredménye? S ebből a megírásra is következtetéseket levonva: előbb megírta „rendesen” a novellát, aztán szétszedte, s úgy illesztette össze az elemeket, hogy a legdrámaibb hatást adják ki? Hisz ő maga is bevallotta: „*mérhetően logikus tudok lenni és racionális, nem szeretem, ha a dolgot nem egy előlegezett pontról építem fel*”. (PÁRBESZÉDKÍSÉRLET. A többi Mészöly-idézet is e könyvből való.)

Nekiláttam és szétszedtem a novellát, majd időrend szerint raktam újra össze.

Látszólag egyszerű dolgom volt. A haláleset előtti régen megtörtént eseményeket meg az ezekre való utalásokat kiemeltem, ezek adták a történet felvezetőjét. Aztán készítttem az ominózus napról egy óra szerinti bontást, s figyelmesen elolvastva és értelmezve a történetet, az egyes részeket a megfelelő időrubrikákba húzkodtam bele. Ha egyes helyeken hiányoztak is az időpontra való utalások, az elemek egymáshoz való viszonyításai mindig adtak elegendő támpontot. Némi bajban csak azokkal a részletekkel voltam, amelyek egy meghatározható időben játszódtak ugyan, de egy korábbi eseményre is tartalmaztak utalást; ilyenkor mintha közel hasonló súlyú tárgyakat latolgatnék, saccolással döntöttem.

„– *Egy ilyen vihar megbolondítja a fűveket!* – mondta, mielőtt kinyitotta volna az ajtót, és bezagolt a levegőbe. – *Még a kulcslyukon is kifúj a szüretszag!* – Ez délután háromkor történt. *A hegyen át jöttünk, nagy kerülővel, s még nem sejtettük, hogy az omlást nekünk kell eltakarítani.*”

Ez a részlet már szerepelt egyszer, mégpedig a narrációra példaként. Ide is jó. Mészöly pontosan megadja az ajtó kinyitásának időpontját: délután három. De a közvetlenül ezután következő mondat cselekményideje ennél jóval korábbi, déltájra tehető. Nagyjából akkorra, amikor a préházban a házasságtörők szeretkezni kezdenek. Így a módosított, az időrendre kínos pontossággal ügyelő verzióban a mondat máshová került: „*A kád aljára szórt szalmát a padlásról rángatták le. A szűk helyen a lábuk csak úgy fért el, hogy begörbítve egymáséba fonták; a Rákhel alul. A hasig nyitott ingrésre Töttös Estván arcát fekiődött rá, s a fogával leszakított egy gyöngyház gombot. A hegyen át jöttünk, nagy kerülővel, s még nem sejtettük, hogy az omlást nekünk kell eltakarítani.*”

Ennek az átdolgozásnak sem a folyamata, sem az eredménye nem volt olyan látványos, mint a narrációsé. Mint a vonatokat egy rendezőpályaudvaron, egyszerűen csak ide-oda kellett tologatnom a mondatokat. Hogy változott-e a novella? Nem igazán. Egyszerűen nem volt jelentősége az átdolgozásnak. A többi hatáselem olyan erős, hogy egynek a hiánya szinte észre sem vehető. És váratlan hozadékként – ez talán Mészölynek is tetszene – a régiiek helyett új, fej-felkapós egymás mellé kerülések is képződtek – nem az időrendben, hanem a logikában. Az előbbi idézet is ilyen: Rákhel meg Töttös Estván kádba mászása meg a Teleszkaiéknak a telekre igyekvése időben egymást követi, ugyanakkor, bár elvileg nem sok közül van egymáshoz, fenyegető drámát vetít előre.

Mészöly előszeretettel használta írásaira a nyomozás kifejezést, a mögöttes események kutatását. „*Inkább nyomozónak nevezem magam, mintsem írónak.*” Viszont a nyomozó elé – fűzöm tovább a gondolatot – nem a gyilkosság körüli események pontos idősorrendje szerint kerülnek a nyomok, hanem váratlan, egymást erősítő vagy éppen gyengítő összefüggésekben. Egy író-nyomozónak pedig, aki számára „*minden egyes*

tárgynak, minden egyes ábrázolatnak mögöttes értelme van”, igenis megvan az a szabadsága, hogy ezek a nyomok önként, a maguk belső igénye, saját fontossági sorrendjük szerint bukkanjanak felszínre. Más megközelítésből: annak inverze, hogy az írás az idő-sorba rendezéssel sem jobb, sem rosszabb nem lett, ugyancsak az, hogy Mészöly sorrendje a maga módján logikus sorrend, s a kekeckedő kérdés, hogy miként születtek művei, okafogyottá válik. „A kronológiával semmit sem lehet élővé tenni, ráadásul dehonesztálja az idő értékét.” „Az időrendi következetesség befagyaszt, ellentétben a kronológiai rend tagadásával, amely felold és tágít, s amelyben minden leírt szó a megváltó érkezését jelentheti.”

A narrációt nem érdemes bolygatni?

Majd' negyven esztendő telt el a MAGASISKOLA megtekintése óta, de a *to narrate or not to narrate* kérdése azóta is foglalkoztat. A magam írásainál is: narráljam őket, avagy ne narráljam?

Mészöly legtöbb írására a SZÁRNYAS LOVAK-éhoz hasonló rejtőzködő narratíva jellemző. AZ ATLÉTA HALÁLA Hildije, a FILM kamerája vagy a PONTOS TÖRTÉNETEK nőfigurája csak közvetíti a történetet, nem avatkozik bele. Egyedül a provokatív KOLDUSTÁNC lóg ki a sorból, ezt mintha Mészöly ellenpróbának szánta volna. Elismervén és felnézvén ezekre a megoldásokra, tőlük függetlenül, sőt részben ellenükre, az a véleményem alakult ki, hogy olyan narrátor nincs, aki elfogulatlan, aki valamiképpen ne lenne benne a történetben.

A narrátor is cinkos. Sőt, akár ő a főszereplő.

A már egyszer felvetett gondolat továbbgondolása: ha beszélek róla, ha érdemesnek tartom, hogy megírjak valamit, már érdekelt vagyok benne. Akár valaki szájába adom a véleményemet, akár én mondom el, kiadom magam. Narrátorrá züllök vagy éppen magasztosulok akkor is, ha látszólag nem avatkozom bele a cselekménybe. Ilyenformán csak látszólagos a különbség a két közlésmód között. Ha jól belegondolunk, a végtelenül tárgyilagos, isteni kívülálló és mindentudó szemléletű JELENTÉS ÖT EGÉRRŐL is tudható, hogy aki előadja a történetet, nem lehet más, mint akinek a kamrájába az egerek beköltöztek, akinek az élelmiszerét lopkodják, s aki a végén kegyetlenül végez velük.

Fitzgerald regényét, A NAGY GATSBY-t pár éve színpadra írtam át. A történetet itt is egy fiatalember mondja el, aki nem résztvevője, hanem, amiként ki is jelenti magáról: csak szemlélője az eseményeknek. A színpadi verzióban a játék végén pár szóval búcsúztatja a szereplőket. Csakhogy azok sorban lépnek elő, hogy fejére olvassák sumákolásait, elhallgatásait és oda nem figyeléseit. „*Csak magadra gondolsz. Mindig csak magadra. Ott vagy, körülötted zajlanak a dolgok, de te nem mersz részt venni bennük – jaj, mi lesz, jaj, mit gondolnak majd az emberek. Mindig snájdignak lenni, mindig nettnek lenni, senkinek soha semmi kellemetlent nem mondani, senkinek sem keresztbe tenni... ez vagy te. [...]* Csakhogy így nem lehet élni. Nem lehetsz mindig, minden szituációban jópofa. Mert van, hogy amikor nem csinálsz semmit, akkor csinálsz a legrosszabbat, amikor kívül tartod magad, akkor vagy éppen a legjobban benne!” Kiderül: ha vette volna a fáradságot, s tétlen és felelőtlen bámészkodókból cselekvővé válik, a történetbeli halálok is elkerülhetők lettek volna.

Vagy mint a természetfilmek operatőrei: ha beavatkoznának a szemük láttára zajló élet-halálküzdelmekbe, ahelyett hogy szentvtelenül filmeznék, dzsipjükkel szétzavarnák a gazellát kifulladásig űző sakálkuttyákat, a kafferbivalyokra támadó oroszlánokat...? Ha a passzív narrációból váratlanul átmennének aktívba?

Irodalmi példa számtalan akad. A legismertebb talán Agatha Christie Az ACKROYD-GYILKOSSÁG-a: ebben a narrátorról, aki egy gyilkosságról, majd az azt követő nyomozás-

ról ad hírt, kiderül, hogy ő maga a tettes. De e horrorisztikus műfaj, pontosabban a narrációlebegtetés alkalmazásának csúcsteljesítménye Henry James A CSAVAR FORDUL EGYET című kisregénye. A mindvégig gyanú felett álló, gyermekeket gyilkoló mesélőről itt váratlanul az is kiderül, hogy az örület határán járó pszichopata, s hogy nem is ő maga, hanem tébolyult énje a narrációs tényező. A KOLDUSTÁNC különben, bár az is az aktív narrátoros történetek közé sorolandó, annyiban eltér az előbbiektől, hogy ebben az esemény közreadójáról nem utólag derül ki, hogy tevőlegesen is köze van a cselekményhez, hanem már az első pillanatban. Ez nem véletlen vagy rutintalanság eredménye (a KOLDUSTÁNC Mészöly első novellája), hanem tudatosan átgondolt írói döntés; a mondanivalónak, valamint a szerző életkorának és kíméletlen kísérletezőkedvének leginkább a folyamatos és érzelem nélküli narráció felel meg.

Újfennt megkísértett: mi lenne, ha a SZÁRNYAS LOVAK-ban a fiú nemcsak szemlélője, hanem kiváltója is lenne az általa elmondott történetnek? Egyfelől tudtam, hogy ez nem a legkorrektebb eljárás Mészölyvel szemben; micsoda dolog úgy írni át a novelláját, hogy már nem tiltakozhat, bizonyára lesznek, akik blaszfémiát kiáltanak majd... másfelől viszont magam előtt láttam őt, amint megvonja a vállát: van kedved?, akkor próbáld meg, kíváncsi vagyok, mi jön ki belőle.

Ha már ilyen istenkísértő játékra vállalkoztam, nem akartam alább adni Agatha Christie-nél meg Henry Jamesnél; olyan történetet kerekítettem, amelynél egy darabig nem derül ki, hogy a narrátor maga a protagonista.

Mindenekelőtt ki kellett találnom a fiú saját, a többiekével párhuzamosan futó történetét. Aztán megkeresni azt a mészölyi tömörségű pár mondatot-félmondatot, melyek, ha komoly odafigyelést követelve is, de lehetővé teszik e második történet dekódolását. Végül beletűzdelni az alapműbe őket, úgy, hogy teljesen beleolvadjanak, fel szívódjanak.

A fiú története egykettőre meglett.

Délelőtt, mielőtt Teleszkai érte ment és felvette volna a szekerére, már járt fönt a szőlőhegyen. Észrevette, hogy Rákhel – akivel neki is titkolt szerelmi viszonya volt – egy harmadik férfival szeretkezik a kádban. Odalopózott, és féltékeny dühében rájuk hajította a mustgázmérgezés elkerülése végett szándékosan tárva hagyott ajtót. Aztán hazasietett, és mikor Teleszkai hívta, újra felment vele a hegyre.

A beszúrások és átírások álló betűvel:

„A meleg nyirkosságban órák múlva se porlott szét a seprűbarázda a földes padlón. Most gondosan újra fölsepert a kád körül, és eltüntette a nyomokat. A sajátomat már délben elintézttem, és nemcsak az eltüntetés végett; ha már így alakult, ennyivel tartoztam nekik.”

Egyelőre nem lehet tudni, miről is van szó, pontosabban: mit csinált a fiú? Mit intézett el? Hogyan? Miért? És mi az, hogy „nemcsak az eltüntetés végett”? Az „ennyivel tartoztam nekik” kifejezésre különösen büszke vagyok, még akkor is, ha az érdem Mészölyé, lévén, hogy egy másik helyről emeltem át ide. Ez is a barbár rítushoz tartozik: a fiú is érdekelt a történetben (mi az, hogy érdekelt?!) de ahogyan Rákhelék halált hozó szeretkezése, úgy annak minden velejárója, így a nászágyhoz vezető lábnymaik is csak kettejük ügye, az ő saját nyomai ebbe nem kavarhatnak bele.

„Néhány megoldás jutott akkor eszembe, hogy a mi helyzetünkben mit lehetne tenni, józan és kétségbeesett megoldás, amilyenre egy olyasvalaki, aki nemcsak tanúja, hanem kezdettől fogva részese az eseményeknek, akaratlanul is gondol...”

Az eredeti szövegben az áll: „...megoldás, amilyenre egy tanú akaratlanul is gondol...” Itt viszont, logikus: nemcsak tanúja, hanem részese az eseményeknek. Ez látszólag lé-

nyegtelen csere; valójában talán a legfontosabb momentuma – nemcsak az átírásnak, hiszen az csak játék, hanem – az alapnovellának: Mészöly itt kiejti a száján a bűvös szót, „tanú”. Kirajzolódik a sajátos mészölyi felállás. A nyomozó az író, aki a bűnjeleket legjobb tudása szerint feltárja, a per tanúja pedig a narrátor. A nyomozó dolga a nyomozással véget ért, „egy jó detektívnek nincsen a történetről magánvéleménye”, a történet megírója így tehát nem lehet az esemény bírója is egyben. Az ítékezés, ha ugyan számot tartunk eme kétes megtiszteltetésre, a mi dolgunk.

„Egy idő múlva úgy találtam, hogy nagyobb a világosság bent, mint amire szükségünk lehet, s ahogy az ajtót hajtottam rájuk óvatosan délelőtt, be akartam csukni a külső ablaktáblát, de mire kiérttem, már megelőzött, és közvetlenül az üveg mögül figyelte, hogy mit csinállok.”

Az eredeti:

„Egy idő múlva úgy találtam, hogy nagyobb a világosság bent, mint amire szükségünk lehet, s be akartam hajtani a külső ablaktáblát...”

Néhány szűk szóban itt van kimondva, először és utoljára: délelőtt rájuk hajtotta az ajtót. Szándékosan. S ezzel meggyilkolta őket. A „behajtani”-t, illetve a „hajtani”-t annyira pontosnak és kifejezőnek találtam, hogy megfejeltem a még pontosabb, ráadásul fenyegető hangulatot is árasztó „rájuk”-kal.

„Rákhel alkalmat adott nekem, és ezt nem lehet megismételni. – S közben vigyázott, hogy az arca árnyékban maradjon, én meg nem mertem megmozdulni. Ha Rákhel neki, akkor ő nekem adott alkalmat.”

Hogy a részlet érthető legyen: ezt Teleszkai jelenti ki, miközben a kádat erőltetik fel a szekerre. Azzal bizonygatja a temetés, mégpedig egy kifejezetten ősi s ami a lényeg: minden nyomot, még a halottakat is eltüntető temetés szükségességét, elsősorban nyilván önmaga előtt, hogy megfordítja a haláleset és a temetés fontossági sorrendjét. A temetés nem a felesége drámai és számára szégyenteljes halálának a következménye, hanem fordítva: a misztikus magasságba emelkedett barbár szertartás az elsőrendű, s ehhez Rákhel halála csak elbagatellizálni való alkalom.

De a fiú sem közömbös – ha csak fél szóval, most elárulja magát. Neki is ugyanolyan fontos, hogy végigcsinálja ezt. Ő is ugyanúgy a szeretet-gyűlölet kettősét éli meg, mint Teleszkai. Ráadásul nem is adhatja ki magából a másik előtt. A temetési procedúra neki is alkalom, hogy tisztázza érzéseit, elbúcsúzzon szeretőjétől. Ahogy a pszichológusok mondják – gyászunka.

„Teleszkai gondosan bezárta az ajtót, az ablaktáblát is gondosan behajtotta; s csak akkor kérdezte meg, hogy vigyen-e haza a felsősorra, vagy gyalog akarok hazamenni. Gyalog, feleltem, de mikor eltűnt a szurdikban, visszafordultam, hogy végérvényesen búcsút vegyek Rákheltől.”

Mészöly túllép a céltalan és magamutogató robbe-grillet-i titokzatosságon, nem célja, hogy rejtélyes és befejezetlen legyen (elég, ha a világ az), de ha valami távol áll tőle, akkor az a szálak elvarrása, írásainak megnyugtató lezárása. „Körkörös nyomozásról van szó csupán, és nem a végső igen vagy a végső nem kimondásáról.” Én viszont megboldogult szoc-reális ifjú(újságíró)korom óta képtelen vagyok szabadulni az elszongító befejezésektől; rám tapadnak, belém csimpszakodnak... itt is. Azzal mentegetem magam, hogy ez aránylag szolid lezárás, s ami a lényeg: szükség van rá.

Ennyi. Néhány rövid beszúrástól-változtatástól alapvetően megváltozott a történet. Ami addig elsődleges fontosságú volt, nevezetesen, annak a kutatása, hogy Teleszkai-ból mi válthatta ki görcsös temetési elszánását, meg persze hogy miért csalta meg őt a felesége, másodrendűvé fakul a fiú tettének s tette előzményének fényében.

Hogy Mészöly feltehetően élvezte volna ezt a játszadozást, leírtam már. Azt viszont képtelen vagyok eldönteni, hogy ő maga írt volna-e hasonló történetet.

Eleinte arra gondoltam, hogy nem; talán inkorrektnek érezte volna Teleszkai történetéhez a fiút hozzámixelni, a férfi kozmikus gyötrelmét a másikéval csökkenteni. De miért is nem? Kései beszélyes (szekszárdi) történeteiben nemcsak egy vagy két, hanem több szálat is futtat párhuzamosan, s valamennyinek megvan a maga drámaisága.

Vagy – ha már új történet került a régibe – gyengíteni kellett volna a Teleszkai-szálat, s erősíteni a fiút? Szerintem így kerek, ahogy van: Teleszkai nyugodtan szenvedhet, tekereghet akkor is a prés alatt, ha a fiú tette mögött (legalábbis számunkra) másodlagos fontosságúvá válik a gyásza. Mészölytől nem idegen, hogy hosszan tárgyal számunkra (de nem számára) érdektelen mozzanatokot. A fiúról meg bőségesen elég annyi, amennyi mondva van, több esetleg kevesebb lenne.

Szóval nem tudom. Logikus érveim azt erősítik, hogy írhatott volna akár ilyesféle novellát is, a megérezésem azt, hogy nem.

Ha már ennyit foglalkoztam a narráció témájával, a végén illő lenne valamiféle megoldást, legalábbis összegzést adni. Szükséges-e narrátor egy történet elmondásához vagy nem szükséges, s ha igen, milyen legyen a narráció? Csendesen megbúvó? Szerepet vállaló, folyamatosan nyomuló vagy csak a történet végére kiteljesülő, meglepetést okozó? Milyen novellát kell írni? Mindegyik jó lehetőség, egyiket sem zárnám ki. Amint a KOLDUSTÁNC kapcsán már felmerült: olyant, amelyik legjobban talál a témához. Ez nem sok, de Mészöly se mondana többet.